

5. Постанова Великої Палати Верховного суду від 17.10.2017, справа №402/428/16-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77286377>.

6. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2018 р., справа № 2-о-73/2012 . URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77654150>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-88>

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ ФОРС-МАЖОРУ ІЗ СУМІЖНИМИ ПРАВОВИМИ КАТЕГОРІЯМИ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Гапоненко Єлизавета Євгенівна

студентка

Українського державного університету залізничного транспорту

Науковий керівник: Кім Катерина Володимирівна

кандидатка психологічних наук, доцентка,

доцентка кафедри правового забезпечення

та адміністрування транспортної діяльності

Українського державного університету залізничного транспорту

м. Харків, Україна

Збройна агресія Російської Федерації проти нашої держави спричинила багато біди та горя як громадянам нашої країни, так і українському бізнесу. Багато підприємців не змогли виконати взяті на себе зобов'язання через бойові дії на їх території та евакуацію працівників. У зв'язку із цим особливого значення набули проблеми юридичного визначення понять форс-мажору, непереборної сили, неможливості виконання зобов'язань, істотної зміни обставин та випадку. Різні трактування призвели до ситуації, коли чітке врегулювання у цьому напрямі є не просто формальністю, а нагальною необхідністю.

За загальним правилом до підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності належать: вина кредитора; випадок (казус); форс-мажор; непереборна сила; інші обставини, що спричиняють неможливість виконання зобов'язання, якщо вони виникли не з вини боржника (істотна зміна обставин тощо).

Спільним для всіх вищезазначених правових інститутів є елемент критичності (екстремальності) ситуації в умовах радикальної, невідвортної та раптової зміни обставин і чинників, які негативно

впливають на динаміку зобов'язальних правовідносин, однак між ними є також й істотні відмінності.

Насамперед слід відзначити, що чинне законодавство України не містить нормативного визначення поняття непереборної сили.

У ст. 617 ЦК України закріплено, що особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Натомість у ч. 2 ст. 218 ГК України зазначено, що у разі якщо інше не передбачено законом або договором суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. Як бачимо, чинний ГК України, на відміну від ЦК, не виділяє випадок як підставу звільнення від відповідальності. Водночас, норма ч. 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» ототожнює форс-мажор із непереборною силою, вказуючи, що форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами.

При цьому у правозастосовчій практиці надзвичайними визнаються такі обставини, настання яких не очікується сторонами при звичайному перебігу справ, тобто обставини, настання яких добросовісний та розумний учасник правовідносин не міг очікувати та передбачити при прояві ним достатнього ступеня обачливості. Невідворотними визнаються обставини, настанню яких учасник правовідносин не міг запобігти, а також не міг запобігти наслідкам таких обставин навіть за умови прояву належного ступеня обачливості та застосуванню розумних заходів із запобігання таким наслідкам [1].

Важливо відзначити, що настання форс-мажорних обставин не завжди припиняє зобов'язання, а лише звільняє від відповідальності за його невиконання. Неможливість виконання може мати місце й поза впливом форс-мажору (непереборної сили), ці поняття мають причинно-наслідковий характер. Неможливість слугує підставою звільнення від відповідальності, тільки якщо неможливість стала наслідком дії обставин форс-мажору (непереборної сили).

Ще однією підставою зміни або припинення зобов'язань може бути істотна зміна обставин, що передбачено у ст. 652 ЦК України.

На відміну від форс-мажорних обставин, які роблять неможливим виконання зобов'язання в принципі, істотна зміна обставин є оціночною

категорією, яка полягає у розвитку договірної зобов'язання таким чином, що виконання такого зобов'язання для однієї зі сторін договору стає більш обтяженим, ускладненим, наприклад у силу збільшення для сторони вартості виконуваного або зменшення цінності отриманого стороною виконання, чим суттєво змінюється рівновага договірних стосунків, призводячи до неможливості виконання зобов'язання [2].

Різниця між форс-мажором та істотною зміною обставин полягає у наступному. По-перше, істотна зміна обставин як підстава зміни чи припинення правовідношення, на відміну від форс-мажору, має інші наслідки: сторона, яка посилається на таку зміну обставин, може вимагати зміни умов договору для цілей його виконання на справедливих умовах, а також розірвання договору. У разі неможливості виконання через форс-мажор належне виконання зобов'язання боржником є неможливим, а тому сторона звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання. По-друге, інститут форс-мажору спрямований, перш за все, на встановлення меж відповідальності та звільнення від відповідальності, а інститут істотної зміни обставин необхідний для підтримки балансу інтересів сторін договору і забезпечення економічної прийнятності виконання договору. По-третє, за ступенем можливості виконання зобов'язання ці поняття є різними. Так, якщо форс-мажор свідчить про абсолютну неможливість виконання зобов'язання незалежно від індивідуальних можливостей сторін договору, то при істотній зміні обставин враховуються індивідуальні особливості сторони зобов'язання щодо можливості передбачення і розподілу ризиків істотної зміни обставин.

На відміну від випадку, який є непередбачуваним та невідворотним для конкретного учасника правовідношення (має суб'єктивний характер), форс-мажор характеризується об'єктивністю щодо сфери діяльності зобов'язаної особи, надзвичайним характером події, наслідки якої невідворотні не тільки для даного правопорушника, а й для інших осіб, однотипних за родом і умовами діяльності. Проте таке співвідношення не перешкоджає сторонам передбачити у договорі в якості форс-мажору будь-яку об'єктивну подію. Тобто форс-мажор є різновидом випадку.

На сьогодні теоретичні засади та судова практика з досліджуваних питань лише формується. Одні суди допускають посилення на випадок чи істотну зміну обставин як на підставу для розірвання договору, інші – рахують, що ці поняття є абсолютно відмінними. Залишається сподіватися, що теперішня ситуація з війною сформує більш чіткі підходи для вирішення проблемних ситуацій у науці та правозастосовчій практиці.

Література:

1. Постанова Верховного Суду від 31 серпня 2022, судова справа № 910/15264/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/>

106078967?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01

2. Постанова Верховного Суду від 2 липня 2019 року, судова справа № 910/15484/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83000592>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-287-9-89>

ПРО МОЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАВДАТКУ ЯК ВІДСТУПНОГО

Гелецька Ірина Олександрівна

*кандидат юридичних наук, заступник директора з навчальної,
наукової роботи та міжнародного співробітництва
Галицького фахового коледжу імені В'ячеслава Чорновола
м. Тернопіль, Україна*

Загальновизнано, що одним із невіршених питань у цивільному праві є питання щодо можливості застосування завдатку як відступного із визначенням наслідків такого застосування.

Значення відступного може бути надано завдатку, втрата якого особою, яка його надала або повернення у подвійному розмірі особою, яка його отримала вважається реалізацією права сторони «відкупитися» від основного зобов'язання. Такий висновок зазвичай аргументують змістом ч. 2 ст. 571 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України) [1], який встановлює обов'язок сторони, винної у порушенні зобов'язання відшкодувати другій стороні збитки в сумі, на яку вони перевищують розмір (вартість) завдатку, якщо інше не встановлено договором. Під «іншим» якраз і розуміють те, що розмір відповідальності зазвичай обмежується сумою завдатку, яка розглядається в якості наперед визначеного розміру збитків. Сторони мають право домовитися про обмеження відповідальності розміром завдатку без права на додаткову компенсацію непокритих цією сумою збитків. Такий завдаток прийнято вважати відступним, оскільки він представляє собою суму, заплативши яку, від зобов'язання можна відмовитися. Але перетворення завдатку у відступне послаблює його забезпечувальну функцію, оскільки його розмір не завжди відповідає розміру фактично завданих збитків. Крім того, намір сторін наперед визначити межі відповідальності виключно розміром завдатку, може свідчити про їх непевненість у бажанні виконувати зобов'язання.